Kérdőjelek

Nevelés, átnevelés, netán valami más?

A társadalmi büntetés és a pedagógiában alkalmazott büntetés – bár alapvetően más erkölcsi megítélés alá esnek – funkcióban, elveikben, hatásmechanizmusukban közel állnak egymáshoz. A polgári büntetési rendszerek kialakulásától kezdve a gyermekek és az ifjúság nevelésével foglalkozók érdeklődéssel fordultak a szabadságvesztés-büntetés végrehajtására létrehozott intézmények – dologházak, javítóházak, börtönök – felé.

A börtönök működésében, az elítéltekkel kapcsolatos reszocializációs feladatokban, a zártintézeti együttélésből eredő konfliktusok megoldásában, a leépítő hatások mérséklésében a kezdetektől fogva szerepet kapott a nevelés, a pedagógiai módszerek, eljárások alkalmazása. A gondolat nyomai már az ókorban felfedezhetők. A görög bölcselő, Protagorész szerint értelmes lény nem a múltra tekintettel, hanem a jövő érdekében büntet. Ennek kapcsán említi a bűnös megjavítását. *Platon Nomoi* című művében is a bűnelkövető megjavításáról, átalakításáról ír.

Az ókorban megfogalmazott gondolat, a bűnös megjavítása, nevelése nem merült teljesen feledésbe a középkorban és az újkorban sem. A XVI. század derekától a nevelés kérdéseivel foglalkozók figyelmét nem kerüli el a bűn és a büntetés problematikája. *Comeniustól Kármán Elemérig* keresik a bűnös emberi magatartás mozgatórugóit, a megelőzés lehetőségét, s azokat a büntetőeljárásokat, aktusokat, hatásokat, amelyek segítik a bűnismétlés elkerülését, a bűnös megjavítását, a büntetések elviselhetőbb, humánusabb és egyben eredményesebb formáit.

A XIX. században a polgári büntetőjogban teret nyert a *nevelőbüntetés* gondolata. A nevelés azonban a büntető jogtudomány elméleti konstrukciójába a mai napig nem illeszkedett túlzások, ellentmondások nélkül. Viták és kétkedések kísérik útját napjainkig. Megfogalmazódott olyan nézet, mely szerint a nevelés a büntetés alkalmazásának önálló céljaként értelmezhető. *Földvári József* a hatvanas évek végén úgy foglal állást, hogy *„...a tulajdonképpeni célt a bűnelkövetések megelőzésében látjuk és úgy véljük, hogy ennek a megelőzésnek különböző módszerei és eszközei vannak. Az egyik módszere a bűnmegelőzésnek a nevelés."* Gondolatát tovább folytatva a nevelés tágabb, kriminálpedagógiai értelmezését adja: *„...de nemcsak a bűncselekményt elkövetett személy nevelése; a társadalom minden tagjára lehet és kell nevelőhatást kifejtenie a büntetésnek."*

Ezzel szemben áll az a felfogás, amely megkérdőjelezi, hogy felnőtteket nevelésnek vessenek alá, azon túl, hogy a bírói ítélet csak a büntetési szankció elviselésére kötelez.

A vitákat csak elmélyítette a nevelhetőségről vallott felfogások közötti eltérés. Nevelhető-e a megrögzött bűnöző? Nevelhető-e a kialakult személyiségű felnőtt? Van-e esély a börtön-, a zártintézeti viszonyok között a nevelésre? Pótolható-e a család, az iskola nevelési mulasztása egy későbbi életszakaszban, kedvezőtlen adottságú intézményben? Aki elveti a fogvatartottak nevelhetőségét, azzal érvel, hogy a rendkívül idő- és költségigényes próbálkozás felesleges, hiszen az eredményesség kétséges, ezt igazolják a kedvezőtlen visszaesési mutatók.

A kétkedésnek mégis ellentmondanak azok a törvények, jogszabályok, amelyek a reszocializáció fontos eszközeként tüntetik fel a nevelést. A korszerű büntetés-végrehajtással rendelkező államokban mindenütt létrejöttek azok a szerveződések, amelyek nevelési feladatokat látnak el, oktatnak, az életrend, az intézményen belüli szervezett, kulturális és egyéb tevékenységek lebonyolításában, szervezésében vesznek részt, az együttélésből adódó konfliktusok megelőzésében, megoldásában nyújtanak segítséget. Eltérő metodikával, ideológiával, de a befolyásolás, a megjavítás, a sikeres beilleszkedéshez nyújtott segítség igényével.

Fogalmak béklyójában

A szabadságvesztés-büntetés kényszer. A fogvatartott akarata ellenére részese – kiszolgáltatottja – egy intézménynek, amelyben személyes érdeke, szükségletei, aktivitása alárendeltek egy intézményesített és nem kellően árnyalt tevékenységi rendszernek. A börtön saját programját kiterjeszti valamennyi fogvatartottra. Ez uralja az életteret, minden cselekvési szférát, uniformizál, megfoszt, s teszi mindezt az egyén bűnösségének kinyilvánításával, hangsúlyozásával.

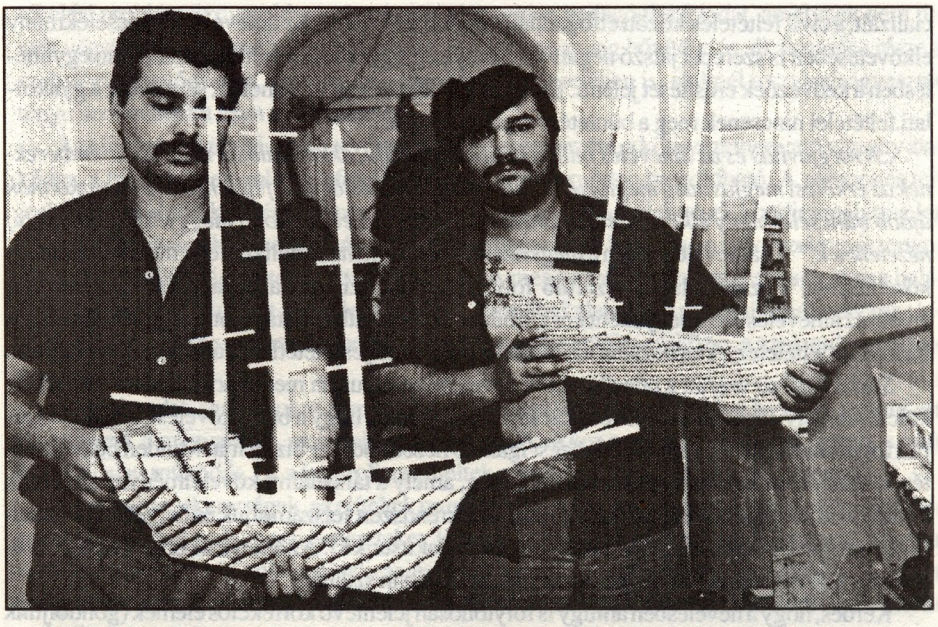
A fogvatartottak többsége védekezik a börtönbeli lét hatásaival szemben, személyiségének, habitusának, képességeinek, lehetőségeinek megfelelően szembeszegül, alakoskodik, hazudik, megalkuszik, vagy olyan rejtett csatornákon keresztül keresi szükségleteinek kielégítését, amelyeket a személyzet joggal üldözendőnek, felszámolandónak, büntetendőnek tart.

A zártintézeti lét, a mindennel és mindenkivel való szembenállás, az alkalmazkodás, rejtőzés és a börtönélet megannyi állapota milyen eszközökkel közelíthető meg? A kényszerközösségeket alkotó, deprivált egyedek – az elítéltek – hogyan tarthatók az emberi kapcsolatokra alkalmas állapotban, milyen módon tehetők megfelelőbbé egy későbbi – szabadulás utáni – beilleszkedésre?

A válasz koronként, büntetési ideológiánként, kultúránként nagyon sokféle. Kényszernevelés, megtorlás, átnevelés, reszocializáció, nevelés, kezelés. Fogalmak, amelyek hol egymás szinonímájaként élnek a köztudatban, hol tartalmakat, ideológiákat, felfogásokat, egymásnak ellentmondó nézeteket jelölnek. A fogalmakat tisztázni csak úgy lehet, ha értelmüket, az általuk jelölt funkciót és a fogvatartottakkal kapcsolatos céljainkat, feladatainkat összevetjük.

A kritikák sokszor nem a fogalmi tisztázást kívánják segíteni. Az elméleti zűrzavar és a gyakorlat sokszínűsége, az eredményesség mérésének, értékelésének problémái és a hasznossági (gazdaságossági) szempontok előtérbe kerülése olyan helyzetet teremtett, amelyben sokféle érdek jelenik meg, s ezek között kevés a szakmailag megalapozott, több a pillanatnyi divatot követő, az egzisztenciális vagy anyagi.

A szakemberek gyakorta keverik a fogalmakat, úgy sorolva azokat egymás mellé, mintha

az alapvető funkciók megegyeznének. Eseti tapasztalatokból kiindulva úgy fogalmaznak, hogy a nevelés (átnevelés, reszocializáció stb.) legdurvább formái valósulnak meg; átnevelés, fizikai erőszak alkalmazásával. Bár ennek a deklarációnak ellentmond az a kijelentés, hogy a reszocializáció csak cél marad, a személyiségformálás feltételeit nem teremtik meg a hazai büntetés-végrehajtási intézetekben.

A nevelés és a hozzá kapcsolódó számtalan félreértés alapja, hogy a büntetőjog által szabályozott büntető gyakorlatot a társadalmat átható kulturális minták alakítják. A nevelés kultúraközvetítő szerepe ezáltal a pedagógiai eszközöket szinte minden büntetési formában hitelesíti. Eszközi funkciója következtében azonban nem válhatott alakító, szervező erővé, elveit, módszereit a jog közvetíti. A közvetítő azonban a maga logikáját követve, a nevelés fogalomrendszerét laikusként kezelve, azt meglehetős szabadossággal alkalmazza. A nevelésnek a büntetőjogi kereteken belül beszűkültek a lehetőségei a tevékenységére jellemző ismeret- és fogalomrendszer tisztázására. Ez gyakorlatilag mind a mai napig nem történt meg.

Eddigi tapasztalatom alapján meggyőződéssel állítom, hogy nem létezik *kényszernevelés*. Ha valakit valós szándéka, érdeke, akarata ellenében kényszerítünk valamely feladat elvégzésére, az nem nevelés. Az a felfogás, hogy a nevelés mint kényszer jelenik meg a büntetés végrehajtásakor, ami összeegyeztethetetlen a fogvatartottak emberi jogainak érvényesítésével, a fogalmak helytelen értelmezéséből ered.

A követelés nemcsak a nevelésben, hanem az élet minden más területén állandóan jelen van. A pedagógia sajátossága éppen az, hogy a követelések teljesítését nem kényszerrel, kényszerítő eszközökkel kívánja, hanem beláttatással, meggyőzéssel. A követelések teljesítéséhez, kikényszerítéséhez nem kell feltétlenül a nevelési eszközök sora. Elég a hatalmi, tekintélyi helyzet, a fizikai erő stb. A nevelés annyiban változtat a helyzeten, hogy segít a követelést szo-

cializált, a civil feltételek között elfogadható módon teljesíteni. Az átnevelés a bűncselekmény elkövetésében is szerepet játszó negatív személyiségjegyek leépítését és a társadalmi együttélésben a kedvezőek erősítését jelenti. Ennek a feladatnak sem az elméleti, sem pedig a gyakorlati feltételei nincsenek meg a büntetés-végrehajtásban.

„A megjavítás és az átnevelés mint a büntetés fő célja, akkor valósul meg, ha az embereknek az erkölcsi megjavítása megtörténik, ha nem a büntetéstől való félelem miatt tartózkodnak újabb bűncselekmény elkövetésétől, hanem azért, mert az ellentmond meggyőződésüknek, új nézeteiknek." Az átnevelés ebben a megközelítésben mint maximális cél egy metafizikus megközelítésben, a szabadulással lezáruló folyamatot tükrözi. Azt a pedagógiai optimizmust, amely az átnevelés eredményeként kész, a bűnnel kapcsolatban határozott meggyőződésű szabadulókat feltételez. A tapasztalat azt mutatja, hogy ez teljesíthetetlen, vállalhatatlan program.

Szabó András szerint a bűnelkövetők nevelése nem puszta reedukáció, hanem a hibás erkölcsi személyiséget átrendező redukáció. Ennek indoka, hogy a bűnelkövetést, a bűnöző karrier folytonosságát egy sajátos, bűnözést igazoló nézetrendszer biztosítja. Minden bűnelkövetés mögött olyan indítékrendszer húzódik meg, amely a társadalmi követelményrendszernek ellentmond. A feladat tehát az, hogy a hibás értékrendszert felszámoljuk és helyébe a társadalmi követelményeket támogató indítékrendszert alakítsunk ki. Az átnevelés ebben a megközelítésben a nevelés eszköze. A fogalmak hierarchiájában született.

Kérdés, hogy a nevelésben amúgy is folytonosan jelenlévő korrekciós elemek (gondoljunk a büntetésre) indokolják-e, hogy az átnevelés mint cél, feladat, eszköz szerepeljen. Különösen negatív politikai töltése miatt alkalmazása kellemetlen asszociációkat indít el.

Találkozunk olyan nézettel, miszerint az átnevelés a generálprevenció vagy még inkább a megtorlás eszköze. Az átnevelésnek ebben az értelmezésben semmi köze sincs a neveléshez. A kötelezően előírt és szigorúan ellenőrzött tevékenység nem a személyiségfejlesztést szolgálja, központjában nem a társadalmi megfelelésre alkalmassá tétel áll, sokkal inkább a személy autonómiájának felszámolása, a külső nézet- és cselekvési rendszernek való megfelelés kikényszerítése, a feltétlen engedelmesség. Eredménye legfeljebb rigid, az éppen érvényes követeléshez igazodó személyiség lehet.

Miért a nevelés?

Mi a nevelés? Befolyásolás. A személyiség alakulásának olyan orientációja, amely az adott társadalomnak való megfelelést segíti. Ebben az értelemben az elítéltek tevékenységének, magatartásának befolyásolása is nevelés. Sajátos pedagógiai műfaj, a színhely, az alanyok és a jogi keretek miatt.

Nem szűkíthető le a program a ma oly divatos kifejezésre, a kezelésre, amely egy lokális, jól körülírható probléma megoldása. Kezelni az embert csak pejoratív értelemben – lekezelni – lehet. Az elítélt általában nem egy problémával küszködik a szabadságvesztés-büntetése alatt, hanem problémák egész sorával. A megoldásban döntő szerepe személy szerint neki van, nekünk a pedagógia eszközeivel (is) segítenünk kell; az oktatási, műveltségi hiányosságokat pótolni, morális, kapcsolati problémáit felismerni, feldolgozni, megoldani, konkrét helyzetekben viselkedését befolyásolni (autonóm vezérlési hiányosságokat pótolni), önismereti, önér-

tékelési problémáit megoldani. Az oktatás alapvetően pedagógiai feladat, amelynek nem titkolt végső célja a személyiség fejlesztése. Az ismeretanyag bővítése és alkalmazása része a személyiségfejlődésnek. Így van ez a fogvatartottak esetében is, akiknél a szabadságvesztés ténye nem változtat ezen az alaptételen.

Az elítéltek együttélésének, tevékenységének szervezése, a környezethez való viszony alakítása, a feltételeknek való megfelelés elérése többféle módon megoldható. A parancs és teljesítése nem kötődik feltétlenül nevelési eljárásokhoz, bár a cselekvések kondicionálása jelez valamiféle halvány kapcsolatot. A drill azonban nem elégíti ki sem a pozitív érzelmi viszonyulás, sem a beállítódás-változás követelményét. A meggyőződéses teljesítést vagy akár a belátást eleve kizárja. Ha tehát a mindennapi élet „normális" alakulását mint minimális elvárást kívánjuk elérni, akkor sem mellőzhetők a nevelés legalapvetőbb eszközei, s azok tudatos alkalmazása.

A napirendet, szabályokat adminisztratív eszközökkel, szankciókkal be lehet tartatni, de ha hiányzik a magyarázat, az indoklás, a motiváció, akkor a teljesítés formális marad, s csak kontroll alatt működik. Ez a kontroll az elítéltek esetében őrzést, felügyeletet jelent.

Az egyes tevékenységek, az elítéltek munkájának, más programjainak megszervezése, irányítása is igényel pedagógiai ismereteket. Ismerni kell azokat, akiket foglalkoztatunk, hogy az együttes tevékenység adta szocializációs lehetőségeket megfelelően kihasználjuk, s ezek a programok ne váljanak olyan konfliktusforrásokká, amelyek esetleg rendkívüli eseménybe torkollnak.

Ha nincs nevelő személyiség, akkor hiányoznak azok a pozitív minták, amelyek az együttélésből eredő konfliktusok szocializált megoldását, illetve azok lehetőségeit nyújtják a fogvatartottaknak. Az együtt munkálkodó fogvatartottak irányítása elmarad. Nem biztos, hogy ez a befolyásolás az elítéltek többségénél mélyreható változást eredményez a személyiségben vagy a magatartásban. A kényszerű együttélés normalizálásához, a rend, fegyelem és ezeken keresztül a biztonság megőrzéséhez azonban sokkal inkább hozzájárul, mint a fenyegetettség, a szankciók vagy a karhatalmi eszközök.

Elv és gyakorlat

A nevelés ideológiai szintre emelése sokat segített az elítéltek totális alávetettségét valló szemlélet, az elrettentés, az elítélt megtörését célzó szigor felszámolásában. Az elítéltek nevelésére irányuló törekvések a börtön – mint egyetemes büntető, megtorló intézmény – jellegének, minőségének megváltozásához jelentős mértékben járultak hozzá. Központba állították a befolyásolandó, megjavítandó személyiséget, az elítéltet. Vizsgálatra, elemzésre késztettek, hogy a börtön hatásrendszere mennyiben járul hozzá a kitűzött célok eléréséhez.

Ugyanakkor bátorította a devianciával foglalkozó szaktudományok és a büntetés-végrehajtással szemben támasztott irreális elvárások képviselőit. A növekvő bűnözés és a visszaesők magas aránya a büntetés-végrehajtás és ezen belül a börtönnevelés hatástalanságának érzetét kelti. Valójában nem működnek olyan mérési technikák, amelyek a büntetés-végrehajtás egyes szervezeti elemeinek teljesítményét mérnék. Ha az inadaptációs folyamat általánosítható tapasztalatait elemezzük, annak alapján határozottan kijelenthető, hogy a visszaesési

mutatók nem a nevelés hatékonyságának, még csak nem is a büntetés-végrehajtás hatásfokának értékmérői. Az egész büntető-igazságszolgáltatásról állítanak ki bizonyítványt.

Ma szemtanúi lehetünk, amint a naiv tudományos optimizmus – a nevelési filozófia – átadja helyét egy Nyugat-Európában kihűlőfélben lévő ideológiának, amelynek lényege, hogy az elítélteket saját sorsukért felelős felnőtt személyiségeknek kell tekinteni, akiket megilletnek a társadalom szabad polgárait megillető esélyek, szolgáltatások és jogok. A büntetés-végrehajtás feladata minden lehetőséget rendelkezésükre bocsátani rehabilitációjukhoz, segíteni, hogy eljussanak a rájuk nézve kedvező döntésekhez és választásokhoz, de alapjában véve rájuk kell bízni, mennyire élnek mindezekkel.

A börtönben, a körleten, az elítéltek között dolgozók azonban mindebből nem kapnak közvetlen útmutatást mindennapi feladataik végrehajtásához. Nekik az éppen jelentkező konfliktusokban kell dönteniük. Az európai normákat is követő, eredményes megoldásokhoz a nevelés eszköztárának helyes alkalmazása is hozzájárul. Azt mondják sokan, hogy erre a börtön nem alkalmas. Építészeti, fizikai adottságai, „szellemisége", a falakon belül zajló események tabukénti kezelése, a fogvatartottak egymásra gyakorolt negatív hatása miatt. Nos, a börtön az elmúlt száz évben hihetetlenül megváltozott. Úgy formálódott, hogy fokozatosan megfelelt a korszerűsödő büntető ideológiának. Még együtt él a múlt és a jelen, a külsőségekben, a felfogásban. Valószínűleg a büntető filozófia viták közepette tovább keresi a büntetés-végrehajtás, a büntetési gyakorlat és feltételrendszer társadalmi szerepét a bűnözés elleni harcban. Megszületett azonban az a törvény, amely európai színvonalon foglalja keretbe a büntetés-végrehajtás feladatát. Készülnek a végrehajtást szabályozó, a gyakorlatot közvetlenül érintő jogszabályok, rendelkezések. Épülnek új, a legkényesebb szakmai igényeket is kielégítő intézetek, s dolgoznak hivatásukat értő és szerető szakemberek.

A nevelési elvek, eszközök segítséget adnak az elítéltek együttélésének szervezéséhez, kapcsolataik alakításához, egyéni problémáik megoldásához. A büntetés-végrehajtás a nevelési módszerek és eszközök alkalmazásával (is) segítheti, hogy az elítéltek képessé váljanak a beilleszkedésre. Ugyanakkor nem garantálhatja rehabilitációjukat.

Ma a börtönben, az ideológiai elbizonytalanodás idején, szükséges lenne nagyon határozottan kijelenteni, hogy szükség van a fogvatartottak pozitív irányú befolyásolására, és ennek egyik adekvát eszközére, a nevelésre. Ennek szervezői, irányítói a nevelők. Mondjuk ki végre, hogy szükség van munkájukra, szakmai ismereteikre, pedagógiai tapasztalatukra. Legyen követelmény a fogvatartottakkal való foglalkozás, a velük való törődés. Ne tekintsük ezt az igényt nosztalgiázásnak, múltba révedésnek. Ha nem tudjuk kimutatni az elítéltek körében végzett nevelőmunka eredményeit, azért azt feltételezhetjük, hogy nem ártunk vele sem az elítélteknek, sem magunknak, sem a társadalomnak.

A mai magyar büntetés-végrehajtás reszocializációs programot hirdet. Ezt tartalmazza a törvény s valamennyi hatályos jogszabály. Az elítéltek nevelése a reszocializáció egyik eszköze csupán. Hogy mennyire hatásos eszköz, azt a büntetés-végrehajtás feltételei szabják meg.

Módos Tamás

Felhasznált irodalom

Földvári József: A büntetések tana. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970, 49. old.

Földvári József: i. m. 52. old.

Szabó András: Nevelés a szabadságvesztés-végrehajtása során. Jogtudományi Közlöny, 1986/5., 232. old.

Kövér Ágnes: A büntetésről és a börtönről. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1994.

Vigh József: Treatment. Újraéledő ideológia? Börtönügyi Szemle, 1994/2., 60–65. old.

Sereg Pál: Törvény Európába. Börtönügyi Szemle, 1994/3., 44–50. old.

Csetneky László: Rabnevelés. Divat-e még Európában? Börtönügyi Szemle, 1995/4., 9–17. old.

Sz. Kiss Csaba: A büntetés-végrehajtás feladatrendszere változásának fő irányai. BVOP, 1990., Kézirat.

Tendenciák és törekvések a büntetés-végrehajtási nevelésben. Az 1989 júniusában rendezett elméleti konferencia előadása.

Pályázati felhívás

Műfaji megkötés nélküli zárt pályázatot hirdet a Börtönügyi Szemle szerkesztőbizottsága. Egyetlen világos kívánalom van: a büntetés-végrehajtás állományába vagy tágabb szakmai körébe (karitatív szervezet, rendőrtiszti főiskola, egyetem stb.) tartozó pályázó minél szakszerűbben, a maga teljességében vagy érzékletességében mutassa be azt a helyet, azt a világot, ahol dolgozik. Elképzelésünk szerint a pályamunkák füzére eleven, hiteles híradást nyújthat napjaink börtönvilágáról úgy, ahogyan azt a bv. írástudói (vagy szakmabeli kollégáink) látják. Parancsnok vagy nevelő, vállalati dolgozó vagy főiskolai hallgató egyaránt megtalálhatja azt a nézőpontot, ahonnan tekintve „nem térkép e táj", hanem izgalmas valóság. Helytörténeti munkát, börtönriportot, életkép-gyűjteményt, elemző tanulmányt, naplót – sorolhatnánk a megközelítési módokat – szívesen fogadunk. A legjobb írásokat – a pályamunka jellegének megfelelően – közreadjuk a Börtönügyi Szemle (vagy a BörtönÚjság) következő számaiban.

A beküldési határidő: ***1997. március 1.***

Díjak:
első (30 ezer forint)
második (20 ezer forint)
harmadik (15-15 ezer forint)

A jeligés pályázatokat a Börtönügyi Szemle címére várjuk: 1054 Bp., Steindl Imre u. 8.
Eredményhirdetés a Börtönügyi Szemle 1997/1. számában.